

թիւները լեզուական սեռին իրականի վերածմամբ կազմուած չեն կրնար ըլլալ, անկից յայտնի է, որ մարդկային լեզուներու հազիւ կէտք քերականական սեռ ունին:

Սակայն այս բոլոր անձեղութիւններն ալ Մ. Միւլլերի պէս հռչակաւոր մարդ մը գրեթէ բոլորովին առանձին ձգելու համար անբաւական էին: Թէ՛ անոր եւ թէ՛ ընդհանրապէս բանասիրական դպրոցին տեսութիւնները հրապարակէն դուրս մղող իսկական պատճառները ուրիշ էին: Նորը շարժում՝ մը հրապարակը գրաւած էր արդէն. եւ այս հակաշարժումը այնչափ ուժ գին էր, որչափ մեծ եւ նշանակալից էին զայն յառաջ բերող ազգայնները մէկ կողմանէ, եւ տկար էին միւս կողմանէ փիլիսոփայական այն հիմքը, որոնց վրայ հաստատուած էր բանասիրական կրօնաքննութիւնը: Բանասիրական կրօնաքննութիւնը հակաշարժում մըն էր գաղափարապաշտութեան (Idealismus) դէմ, բայց անոր տեղ նոր մը չկրցաւ դնել: Պատճառնական մեծամեծ գիւտեր կ'ուսն, հարցեր լուծուեցան եւ հարցեր բացուեցան, բայց զանոնք միասնական աշխարհայեցութեան մը տակ ամփոփելու փոյթ չտարուեցաւ: Փոքր թերութիւն մը չէր նաեւ այն, որ կրօնական երեւոյթներն ու առասպելները կը քննուէին լիկ լեզուագիտորէն, մինչդեռ իրողութիւն մը, որ դարերով կեանք արտադրած է եւ կեանքի կանոն եղած է, անուանական ստուգաբանութիւնէն աւելին ունի իր մէջ. մէկ խօսքով՝ ազգայնասական եւ հոգեխոսական տեսակէտները լեզուագիտական են նուազ գեր չունին կրօնական երեւոյթներու մեկնութեան մէջ: Պականութիւններ էին ասոնք, որոնցով բանասիրական-կրօնաքննական դպրոցը ինքն իրեն գերեզմանը բացաւ, տեղի տալով համար ուրիշի մը, որ ուժով իրմէ գեր ի վերայ էր:

(Ըրբանտիտի)

Հ. Ա. ՄԱՏԻՍԿԵԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ԿԱՐԻԹ ԲԻԹԵԿ ՅԱՐԱԹԻԹԻՆԵՆՆԵՐ ԲՈՅՈՏՈՒՄԵՆՆԵՐ

Բագուի Հայերն այս օրերս հազուադէպ ցնեութեան մը մէջ են, մեծահանգէս կը ածեն իրենց Մարտի-ի-Կոնստանտինոպոլի Յիւնիստեանը:

Այդ համաբաւար ընկերութեան երկաւրամայ գործունէութեան Համարատուութիւնն է որ կը կատարուի, կամ լաւ եւս՝ ընդհանուր Յեղեկատուութիւնը, որով՝ գրական ու շօշափելի փաստերու շնորհիւ յայտնուելով յիշուած սարիէ ի վեր եղած Մարտի-ի-Կոնստանտինոպոլի ընկերութեան սուրբ նպատակին վստակադրւելուն աւելի եւս պիտի ոգեւորուին, աւելի մեծ եռանդով՝ քաջալերուին, անոր գոյութիւնը հաստատուն պահպանելու, անոր պատմութիւնն առաւել ճորայեցելու փառաւոր գործաւորութիւններով եւ արժանացնելու զայն փառապանծ Հարիւրամեակի մը՝ 1964ին:

Մարգարիտական ընկերութեան բազմամեայ կեանքի օտնի միջոցին Բագուցի ունէն Հայ շուրթներն անշուշտ գովեստով եւ երախտագիտութեամբ կը յիշատակեն նաեւ արեւնակից հին բժիշկ մը, որ այդ ընկերութեան ոչ միայն գլխաւոր հիմնադիրն եղած է, այլ եւ՝ անոր կեանքն ու հոգին, Բիւիլի Գուլի Երես-Կիլիկիոյ Ռոտոմոնդը:

Բագուի Հայ գրիւններն հարկաւ ընդարձակ կենսագրականներով պիտի ուզեն ներկայացնել՝ այդ նշանաւոր բժիշկն ու բարերարը, եւ ծանօթացնել զայն արդի սերունդին. բայց եւ ալ պարտականութիւն մը կը զգամ այսօր հեռուէն, համեստ տողերովս զարթեցանել յիշատակը Պովկասաւայ այդ կարեւոր դէմքին, որ վաղուց գրաւած է իմ ուշագրութիւնն իրեն մեծ հայ մը, եւ իբրեւ անկեղծ նուիրող մը բժշկութեան բարձր կուլումին, այն է՝ Ծառայել ցաւակիր մարդկութեան:

Անոր արդիւնալից կեանքի մասին ունեցած տեղեկութիւններս գժբախտաբար շատ քիչ են, եւ չեմ կրցած ցայսօր շատցնել զանոնք, հակառակ իմ բազմագիմի դիմումներուս, որոնցմով՝ համարձակած եմ մէկէ աւելի անգամներ ձանձրոյթ տալ Պովկասաւայի բարեկամներու, առանց գոհացուցիչ պատասխան ստանալու: Այսու հանգերձ՝ կը յուսամ, թէ ձեռքս ունեցած սակաւթիւ աղբիւրներով կարելի պիտի ըլլայ

ցոյց տալ խոշոր գիծերն ու ամենակարեւոր կէտերն այս բժշկի կենցաղին, որ արգար իրաւունքն ունի 19րդ դարու հայ բժշկական պատմութեան մէջ գնահատութեան էջեր գրաւելու:

* * *

Դնած էր նա Տփլիսի մէջ¹, ուր իր նախնական ուսումն առնելէ յետոյ կ'ուզէ նուիրուիլ բժշկութեան, եւ այս նպատակաւ՝ կ'ուղեւորի Մոսկուա աշակերտիլ արքունական Համալսարանը, որուն ընթացքը լուրջ եւ ուսումնասնել յարատեւութեամբ կ'աւարտէ 1840ին եւ կը վկայուի բժշկագետ²: Արդ, եթէ ենթադրենք, որ բժիշկ Տէչակուած միջոցին Դաւիթ Ռոստոմանց 25 կամ 26 տարեկան հասակին մէջ կը գտնուէր, գիւրին կ'ըլլայ ըսել, թէ անոր ծննդեան ժամանակը մօտաւորապէս կ'իյնար 1814էն 1815 թուականներուն միջեւ:

Հազիւ իւր բժշկական վկայականն տէր, փափաք կ'ունենայ կառավարական պաշտօնի մտնել, եւ ահա 1841ին կը կարգուի նահանգական բժիշկ Բագու գաւառին³, ուր կը փոխադրուի անմիջապէս, եւ ուր՝ այդ պաշտօնով կ'անցնէ իւր ամբողջ կենսոյր:

Այս ամենները կ'ովկայի մէջ հայ բժիշկներու թիւը շատ չէր. մատի վրայ կը համրուէին Տիգրանեանց, Բասաւանց, Հախվերտեան, Փուխազեան, Վասակեան եւ ուրիշներ, որոնց հետ Դաւիթ Ռոստոմանց կանուխէն կը սկսի նկատելի դիրքը ունենալ, բոլորանուէր առով ինքզինքն ոչ միայն իւր արուեստի ու պաշտօնի ճարտար կիրարկութեան, այլեւ՝ իւր ցեղի մտաւորական զարգացումին. եւ այսպէս՝ իւր առաջին քայլերէն իսկ ցոյց կու տայ առ այդ ամենամեծ հոգածութիւն. եւ միթէ կարելի՞ էր տարբեր ըսն առնել, տարբեր կէտ նպատակի ունենալ այդ միջոցին, երբ «Արման—Նալբանդեան—Նազարեան—Պատկանեան» լուսաւորութեան ընդհանր խումբը կ'ովկայի հայութեան մէջ բոլորովին նոր կենք մը արգէն ստեղծած, կը պահանջէր՝ որ ամեն ոք իւր բարոյական ու նիւթական կարողութեան չափով, ազգային վերածնութեան ու կրթութեան հարցին աշխատակցութիւն եւ աջակցութիւն բերէր:

Ամեն կողմ գպրոցներ կը բացուէին հետ ընդ հետ. հայրենէն ընտիր երկասիրութիւններ

լոյս կը տեսնէին տակաւ, կը հաստատուէր նաեւ Տփլիսի մէջ Ռուսահայ անգրաւորութեան կ'ովկայի, որ 1846 յունուարին՝ իւր առաջին թուովն իսկ սիրուն ժամագրաւայլը կ'ըլլար այն ատենի կ'ովկասահայ կարող գրիչներու:

Բժիշկ Ռոստոմանց ազգային յառաջագիտութեան այս շքեղ շարժումին հետեւեւորուողն անելով, իւր բժշկական տաժանեղի զբաղումներու միջոցին, կը նստի մայրենի բարբառին ու գրականութեան ուսմամբը նախ պարապիլ քանի մը տարի, եւ ապա ձեռնարկել գրել իւր Ազգին համար բժշկական ու անողջապահական դասեր, որոնք այսօր իսկ զուրկ չեն շահեկանութենէ:

Իւր առաջին աշխատութիւնը կ'ըլլայ Բագու գաւառին վրայ ուսումնասիրութիւն մը, Տեղագրութիւն Բագու անունով, զոր հրապարակ կը հանէ 1847ին:

Պովկայի՝ Կարինեանի ու Մ. Պատկանեանի թերթը կը բանայ անոր առջեւ իւր էջերն եւ Տեղագրութիւն հիւրընկալելով, անոր հեղինակի մասին կ'արձանագրէր հետեւեւալը, զոր կ'արժէ կարգաւ.

«Տփլիսեցի հայազգի Դաւիթ Յարութիւնեան Ռոստոման, զկնի ուսանելոյ աստէն զուսումն Հայ եւ Ռուս լեզուաց՝ գիտեալ ի մայրաքաղաքն Մոսկով եմուտ յարգունի համալսարանն բժշկականութեան, ուր կրթեալ զանձն յայն կենցաղը ուտ արհեստ քաղ հանդիսացաւ յընդհանրական հարգանքն ու թանկ, վասն որոյ արժանացեալ աստիճանի համաձայն իւրում կոչման ի 1841 ամի վերագործաւ յիւր հայրենիս եւ կարգեցաւ նահանգական բժիշկ ի Բագու:

Այս հայրենասէր երիտասարդ անմոռաց պահեալ ի մտի զհայրենի բարբառ իւր եւ զգրութիւն (զոր ոմանք յերիտասարդաց յարեալց յայլ ազգս իւրից պաշտօնիւ ամօթ համարին) հանապազոր ցանկայ ընթերցանութեամբ զանազան մատենից կատարեալգործել զինքն ի գիտութեան իւրում հայրենի բարբառը: Եւ ահա յապացոյց այնմ ոչ յաղթեալ ի բազում զբաղանաց իւրոց, զորս կուտեալ է ի վերայ նորա բժշկական պաշտօն իւր, մանրախոյզ հետազոտութեամբ գրեալ զՏեղագրութիւն Բագուայ քաղաքի առաքեալ է առ մեզ հրատարակել զայն ի ձեռն լրագրոցս: Ընդ այսպիսի վաստակ անունական բժշկի Ռոստոման բերկրեալ մեր ի սիրտ եւ ի հոգի, հրատարակել արժան դասեցաք զայն, ըստ օրինակի օգտակար յօդուածոց հայրենասէր Ստեփաննոս բժիշկի

¹ Կովկաս հայաթներէն Տփլիսի, թիւ 7րդ 1847 եւ Հայաստան, Կ. Պոլսոյ, թիւ 40, 29 մարտ 1847:

² ԱՅԻ եւ ԱՅԻ:

³ ԱՅԻ եւ ԱՅԻ:

Բաստաման Յփինիսեցոյ, հրատարակելոյ ի մէջ, յուսաով թէ եւ այլ համազգի աստիճանաւորք մեր հետեւելով շաւղաց սոցա, փոխ կալցին հետեւել ընթերցանութեան եւ գրութեան հայրենի լեզուի իւրեանց գիտելով հաւաստեալ թէ որ անգիտ չհայրենի լեզուի, ինչպէս անգիտ, եւ որ չգիտ անգիտ՝ որեւէ ի ամենայն անգիտաց¹։

Քանի հետաքրքրական է Կովկասի այս գրածը, որչափի դառն բողոք մըն է, զոր կ'արձակէ հայ լեզուի ուսումն անարգող Ռուսահայ եղբայրներու դէմ², եւ ինչ լաւ գովեստ կը հիւսէ բժիշկ Տոքթ. Ռոստամանի ազգայնութեան եւ անոր մայրենի բարբառին նկատմամբ ունեցած անմասն գորովն։ Արշապի եւ արշապի իրաւունքը կը պարունակէ նաեւ ներկայ ժամանակիս հայ բժիշկներու հացեղին ուղղութեամբ³։

Կովկասի գրածները քաղցր արձագանք մը կ'ունենան Կ. Պոլսոյ մէջ, ուր՝ այն ատենն հրատարակուած Հայաստան թերթը նշանակեալով կ'արատապէս վերոյգրեալը⁴ իր կողմէն ալ աւելցնելով խորհրդածութիւն մը սապէս։

“Երբեմն երբեմն կը լսենք, որ Ռուսաստանի մէջ գանձող հայազգի երիտասարդներուն շատը մայրենի լեզունին երեսն ձգելով ուսանելին միակ յարգութիւն առիւ սկսած են եւ այս լեզուով իրանց ճշմարտութիւնը փառք մը համարած են իրենց։ Այս սովորութիւնը կամ լաւ եւս՝ ըսել, այս միջոցութիւնը բոլոր Ռուսաստանի Հայոց մէջ տարածելով որ մըն ալ հայերէնը գիտելուն մէջենուն վերնալուն երկիւղը արգարել պատեր էր սրտերինս եւ մեծ ցաւեղած էր մեզի այս բանը։ Բայց քիչ քիչ եր-

կիւղին կը փարտի կոր, քանի որ կը լսեմք ներսէս Սրբազան Քահանայապետին անխնայ աշխատութեամբ բանեցուցած կերպ կերպ միջոցները հայերէն լեզունն ծաղկելուն համար թէ՛ գրաբար եւ թէ՛ աշխարհաբար, Սրբազանին այս ազգասիրական դիտադրութեանը կը տեսնեմք որ միշտ կ'օգնէ նաեւ Յփինիսու Կովսանուն հայերէն պատուական օրագրերը, թէ՛ իր լեզուն օր աւուր գեղեցիկացունելով՝ թէ՛ հայերէնի սեր ձգող հայազգի ուսումնասէր երիտասարդներուն յարգը առաւել ճանշնալով, ինչ-

պէս որ արաւոյս Դրք թիւը մեծ օրախոսութեամբ կը ցուցնէ արաւոյս Թարգմանութեան Ռոստաման հայազգի գիտնական երիտասարդին հայերէնի հետեւելուն եւ կատարեալ սորվելուն այս լեզուն, թէ՛ եւ ի մանկութենէ անոր Ռուս գարեջրերու մէջ անցուցեր է իւր ժամանակը բժշկականութիւն սորվելու համար։

Սոյն աղբիւրը գրելէ յետոյ, Հայաստան իւր յարգը թիւերէն մէկին մէջ⁵ կը հրատարակէ նաեւ Ռոստամանի աշխատասիրած Բազմաթիւ Տեւոթիւր-Բէն-Էր Ինչպէս ըսի քիչ մը վերեւ, լոյս տեսած

Յփինի Կ. Յ. ՌՈՍՏԱՄԱՆՍԵՍ

էր արդէն Կովկաս թերթին մէջ։

Փոքրիկ աշխատութիւն մըն է սա, գրաբար գրուած սիրուն ու կոկիկ ոճով մը, որ բժշկական արագ անարդի մէջ կը ներկայացնէ բազում գաւառը իւր տեղագրական բոլոր ծանօթութիւններով, Համառօտիւ կը գրէ նախ անոր պատմական անցքերը, որ ատեն շինուիլը, երբ Ռուսերու պատկանիլը, նախ 1723ին եւ վերջնականապէս 1806ին անոնց ձեռքն անցնիլը։ Վը նկարագրէ անոր դիրքը, տարածութիւնը, բազմամարդութիւնը, լեռները, գետերը, բերքերը, կենդանիները, հանքերը նաւթի

¹ Կովս Յփինի, Թիւ 704 1847 տարւոյ։

² Հայաստան Կ. Պոլսոյ, Ա. տարի, Թիւ 40,

29 մարտ 1847։

³ Հայաստան Կ. Պոլսոյ, Ա. տարի, Թիւ 43

19 Ապրիլ 1847։

ու աղէի, եւ թուելով նաեւ երեւելի տեղերը, կ'անցնէի կէմային, զոր ցոյց կու տայ իբրեւ բարեխառն, որու ազդեցութեամբ հիւանդութիւնները շատ չեն լինիր, եւ եղածներն ալ ոչ այլ ինչ են, բայց եթէ՝ պատահական ցաւեր, ինչպէս՝ ջերմախտութիւնը, հոն եղած ճաշիձնեցու պատճառաւ, ալբի ցաւեր, սաստիկ հոգեբէն շինուած, եւ որովայնաբուծութիւններ, ահաս պտուղներ ուտուելուն աղաքաւ, եւայլն:

Բժշկապետ Ռոստոմեանի օրերէն մինչեւ հիմա Բազու շատ մեծ փոփոխութիւններ կրած, աւելի ճոխ, յառաջագիմած ու քաղաքակրթութեան է. անոր մէկ նոր Տեղադրութիւնը, նոր Ռոստոմեանի մը ձեռքով արգելք որչափ մեծ տարբերութիւններ ցոյց պիտի տար այսօր:

* * *

1847էն յետոյ Ռոստոմեան ուրիշ հրատարակութիւն մը չունենալով Կովկասին մէջ, գուցէ այս թերթին վաղահաս մահուան պատճառաւ, որ կը պատահէր՝ 1848 Սեպտեմբերին: Այսպէս՝ Ռոստոմեանց մինչեւ 1860, կ'անցնէ ըստ երեւոյթի լուռ շրջան մը, բայց չեմ կարծեր որ նոր երկասիրութիւններու պատրաստութեամբ զեղառն չլլայ այդ միջոցին, մանաւանդ՝ որ իւր բարեկամ ու մտերիմ տնտեսի գիտնական Ստ. Նազարեանց իւր Հիւսիսասիայի Հանդէսով նոր ոյժեր կը բաշխէր, եւ առողջ գաղափարներ սա՛ն կողմ տարածելով, հրաւիրակ կ'ըլլար աշխատութեան ու գործի:

1860ին է, որ Ռոստոմեան վերստին հրատարակ կ'ենէ Մոհամմէտը եւ Իսլամի ծնունդը վերնագիրը կրող երկասիրութեամբ մը, զոր ֆրանսերէնէ թարգմանելով մաս մաս կը հրատարակէր Մ. Աշաբեկեանի Կոռնկ թերթին միջոցաւ:

Մահմետականութեան պաշտպանութեանը համար գրուած գործ մըն էր այս, եւ չեմ կարողացած իմանալ, թէ ի՞նչ թեւադրութեամբ, եւ ի՞նչ օգուտ համար բժիշկ Ռոստոմեանց իւր բազմազգաւ ժամերէն գողացած էր, այս գրքին թարգմանութեանը յատկացնելու. արդեօք իւր ազգին ծանօթացնել կուզէր այդ իշտիք ունեցած խել մը առողջապահական կարծուած սովորութիւնները, որոնց մասին սակայն բնաւ բան էր չէր աւելցնէր իր կողմէն... Ինչ այն-

պէս կը թուի թէ այն ատենը Կ.Պոլսի եւ Ցփիլիսի հայ կղերական դասուն մէջ տիրող կրօնական մոլեռանդութեան դէմ մղուած պայքարին կերպով մը մասնակցած ըլլալու թաւառն նպատակով էր, որ կը թարգմանէր նա Մահմետականութենէ գիրքը, խառնուելու համար այն այն պայքարին՝ որ հարկաւ բողոքական էր եւ որ ծնունդ առած էր բողոքական կարապետ Միրիքեյամի մահէն եւ անոր մարմինը Պալքըլէի Ազգային գերեզմանատունը թաղուելու կամ չի թաղուելու արեւմահեղ խնդրէն: Գիտեմք, այդ միջոցին էր որ Մատթէոս կաթուղիկոս բողոքական հայերու դէմ հանած էր բանագործի կնդակներ, որոնցմէ Ստ. Նազարեան խորապէս ազդուելով, իւր Հիւսիսասիայիներուն մէջ՝ սկսած էր խաբազանիչ գրիւղ մը այսպանել Կ.Պոլսոյ հայութիւնն եւ իր կըրըր, որ ափ մը հող կը զլանար անշնչացած դիակի մը որ հայու մըն էր, բայց բողոքականութեան յառաժ ըլլալու անբաւելի մեղքին մէջ ինկած էր իր կենդանութենէն: Ռոստոմեանի մահին ունեցած այս ենթագրութիւնն շատ հաւանական կը շամարիմ ես, որովհետեւ այն պահուն՝ երբ Կ.Պոլսոյ մէջ Միրիքեյամեան կուրները տեղի կ'ունենային, Համաիի մէջ կը մեռնէր լուսեւրականութիւնը ընդունած հայու մը մանկիւր, զոր՝ տեղւոյն քահանայն, հիմնուելով Մատթէոս կաթուղիկոսի բանագրական կնդակին վրայ, մերժած էր թաղել հայոց գերեզմանատունը, այս պատճառաւ բժիշկ Ռոստոմեան գրիւղ ձեռք կ'առնէր ու Համաիի այն ատենի Առաջնորդ Գեորգ Արքեպիսկոպոսին ուղղելով աղերսական եւ յուզեղ դիմ մը, կը խնդրէր որ լուսեւրական հայու մեռած մանուկին հող չըզբազուի Ազգ. գերեզմանատունին մէջ: Արքեպիսկոպոսը չէր դիմանար այդ նամակին սրտառուէ խնայելուն, եւ միայն ի օր Ռոստոմեանի կը հրամայէր պատշաճ թաղումը հէգ մանուկին:

Այս ենթագրութիւնն ճիշդ թէ սխալ ապագային թողով հաստատել, ես պիտի ներմ ինչ անկեղծօրէն յայտնել, թէ անօգուտ հրատարակութիւն մըն էր Մահմետականութեան թարգմանութիւնը, զոր ըրած էր Ռոստոմեան: Բարեբախտաբար՝ որ յարջող տարի ինքը, գաւառաւ Կոռնկի մէջ կ'երեւար բժշկական ա-

1 Կոռնկ, Ցփիլիս 1860, էջ 390-400, 489-492 եւ 613-630:

1 Հիւսիսասիայ, Թիւ 10, 1860 եւ Կենտրոնական Ստ. Նազարեանց, ԼէՕ, Հատար Բ. էջ 108:

2 Հիւսիսասիայ, Թիւ Սեպտեմբեր 1861 եւ Կենտրոնական Ստ. Նազարեանց, ԼէՕ, Հատար Բ. էջ 147-148:

3 Կոռնկ, Ցփիլիս 1861, էջ 183-188 եւ 408-425:

մէնաւորը դասերու բաւականի երկար շարքով մը, զորս կ'աւարտէր 1862ին¹:

* * *

Հասարակաց բժշկականութիւնն տխուրը կը կրէին անոնք եւ շարագրուած էին ժողովուրդի հասկացողութեան համեմատ ու պատրաստուած մեծ խնամքով. բաժնուած էին շորս մասերու, որոնց առաջինին նիւթն էր Յաւիթընի մանկապարտէզէն, երկրորդը կը խօսէր՝ Զբոսայգի-նիւթն վրայ, երրորդը նիւթ ունէր՝ Հնդկականութեան գործարանի տնային, իսկ չորրորդը՝ Արեւմտեան-նիւթն ճանապարհորդի եւ տնային տնային:

Թէ որ աստիճանի խղճամբար կերպով պատրաստուած գործ մըն էր Ռոստոմեանցի Հասարակաց Բժշկականութեան, առանց անոր մանրամասն քննութեանք մէջ մտնելու, կը բաւականանամ առ այժմ ներկայացնելով ցուցակը ամէն նիւթերուն, զորս շորս մասերը կը պատրաստէին:

Ծանկարծակի մահ պատճառող դիպուածներու բաժնին մէջ կը պարզէ 1. Հասարակաց Բժշկականութեան նպատակը, 2. Յաւիթընի մանկապարտէզէն գործարանէն վրայ ընդհանուր գործարանի վրայ տնային խօսքի, 3. Արեւմտեան-նիւթն վրայ տնային տնային եւ գործարանի միջոցները, 4. Զբոսայգի-նիւթն, 5. Հնդկականութեան նիւթն, 6. Արեւմտեան-նիւթն, 7. Արեւմտեան-նիւթն, 8. Արեւմտեան-նիւթն, 9. Արեւմտեան-նիւթն, 10. Արեւմտեան-նիւթն, 11. Արեւմտեան-նիւթն, 12. Արեւմտեան-նիւթն:

Ջրաշարժութեան մասին մէջ ցոյց կուտայ, 1. Ստիւտ-նիւթն, 2. Զբոսայգի-նիւթն, 3. Արեւմտեան-նիւթն, 4. Զբոսայգի-նիւթն, 5. Արեւմտեան-նիւթն, 6. Արեւմտեան-նիւթն, 7. Արեւմտեան-նիւթն, 8. Արեւմտեան-նիւթն, 9. Արեւմտեան-նիւթն, 10. Արեւմտեան-նիւթն, 11. Արեւմտեան-նիւթն, 12. Արեւմտեան-նիւթն:

Շնչառութեան գործարանների տխուր մասը կը պարունակէ՝ 1. Ստիւտ-նիւթն, 2. Զբոսայգի-նիւթն, 3. Արեւմտեան-նիւթն, 4. Զբոսայգի-նիւթն, 5. Արեւմտեան-նիւթն:

6. Արեւմտեան-նիւթն, 7. Արեւմտեան-նիւթն, 8. Արեւմտեան-նիւթն, 9. Արեւմտեան-նիւթն, 10. Արեւմտեան-նիւթն, 11. Արեւմտեան-նիւթն:

Իսկ Չորրորդ մասին պարունակութիւնն է՝ 1. Արեւմտեան-նիւթն, 2. Արեւմտեան-նիւթն, 3. Արեւմտեան-նիւթն, 4. Արեւմտեան-նիւթն, 5. Արեւմտեան-նիւթն, 6. Արեւմտեան-նիւթն, 7. Արեւմտեան-նիւթն, 8. Արեւմտեան-նիւթն, 9. Արեւմտեան-նիւթն, 10. Արեւմտեան-նիւթն, 11. Արեւմտեան-նիւթն:

Արեւմտեան-նիւթն խօսքի այս բոլորին վրայ տնային տնային, առ այժմ կը յայտարարեմ, թէ Գաւիթի Ռոստոմեանցի այս գործը, ըստ էության Միջոցի բժշկական երկրորդ յետը, 19րդ դարու երկրորդ կեսին մէջ երեւցած առաջին հայ գիւրջն է աստաբանական: Պարզ եւ մեկին ու գիւրջնային եւ հարուստ բժշկական գիւրջնային բաժնով, կրնամ ըսել՝ թէ հայ բժշկական Գաւիթն, կրնամ ըսել՝ թէ հայ բժշկական Գաւիթն, կրնամ ըսել՝ թէ հայ բժշկական Գաւիթն, կրնամ ըսել՝ թէ հայ բժշկական Գաւիթն:

Ռոստոմեանցի այս դասերը Ա. Հատորի մէջ 1862ի վերջն առանձին ալ՝ հրատարակուած են Տիգրանի Էնֆիլիսեանց Տպարանէն, բայց չգիտեմ թէ անոնց Բ. Հատորն ալ ապրուեցաւ:

* * *

Սակայն՝ Ռոստոմեանց հասարակութեան օգտին բժշկական դասեր միայն գրելով չի բաւականանար, այլ աւելի դրական նպատակութիւն մը անոր մատուցանելու, եւ անոր բնութեան ցաւերուն արմատական դարմանում մը տանելու նպատակաւ, կը խորհի, կը սքնի, կ'աշխատի ու կը յաջողի վերջապէս հաստատել Բագուի մէջ, 1862 Օգոստոսին, Բագու-նիւթն անունով ընկերութիւն մը², որ յետոյ պիտի ըլլար, իւր յիստն առիւններն այսօր բոլորող արդի Մարդասիրական Ընկերութիւնը Բագուի:

Նորահաստ Բագու-նիւթն Ընկերութիւնը չի կարողանար սակայն իւր շարունակութիւնն ունենալ, կը մնայ այն գրեթէ ծրարապիտ վիճակի մէջ, որովհետեւ հիմնադրել բժշկական Ռոստոմեան կը հիւանդանայ՝ այն աստիճան, որ

¹ Հայկական Նոր Միջոց-նիւթն, 2. Արեւմտեան-նիւթն, 3. Արեւմտեան-նիւթն, 4. Արեւմտեան-նիւթն, 5. Արեւմտեան-նիւթն, 6. Արեւմտեան-նիւթն, 7. Արեւմտեան-նիւթն, 8. Արեւմտեան-նիւթն, 9. Արեւմտեան-նիւթն, 10. Արեւմտեան-նիւթն, 11. Արեւմտեան-նիւթն:

¹ Գաւիթն, Թիֆլիս 1862, էջ 199-215, 346-362 եւ 631-560:

² Գաւիթն, Թիֆլիս 1862, էջ 610:

կը ստիպէ թողուլ ամէն զբաղում, հեռանալ պահ մը Բագուէն եւ գնալ մինչեւ Փոստնական մայրաքաղաքը, դարմանելու իր քայքայուած առողջութիւնը: Բարբախտաբար՝ շուտով կ'ապքենի եւ 1863ի Օգոստոսին կը վերագտնայ Բագու, ինչպէս կ'իմանանք՝ այն ատենը Պարիսի մէջ հրատարակուող Փարիզ տնուն հայերէն թերթէն, որ կը գրէր.

«Տփլիսեցի մեծարգոյ եւ գիտնական Պարոն Գաւիթ Ռոստոմեանց հայ բժշկապետն, որ Ռուսաց տերութեան ծառայութեան մէջն է, եւ անցեալները փարիզ եկած էր իր առողջութիւնը վերահաստանելու համար, ուրախ ենք որ յաջողութեամբ հասաւ իր նպատակին, եւ մայրաքաղաքիս ուսումնական այցելութիւն մի ըստ արժանւոյն ընելով, անցեալ շաբթու վերադարձաւ ի Բագու, ուր կը կոչէ զինքն իւր պաշտօնը»¹.

* * *

Բագու վերագտնալով Ռոստոմեանց իր բոլոր ճիգը կը թափէ, եւ իր շուրջը բոլորելով լուրջ ազգայիններ, անոնց գործակցութեամբ կը յաջողի վերջապէս հիմնել Բագուի Մարդասիրական Ընկերութիւնը 1864 Մայիս 21ին².

Հինգ տարիի չափ Ռոստոմեանց սրտի կատարեալ գոհունակութեամբ կը տեսնէ իւր զեռատունի ընկերութեան տակաւ զարգացումն եւ ուսձանալը. աւելի երկար ատեն զայն վայելելու բազդը չ'ունենար սակայն եւ ահա վերստին հիւանդանալով, կը վախճանի 1869 Հոկտ. 17ին հազիւ 55 կամ 56 տարեկան:

Իւր մահով Մարդասիրական Ընկերութիւնը չի կասիր ըսաւ, այլ հսկայաքաղ յառաջագիծով կ'ամսահացունէ անունն իր հիմնադրին, որ եթէ նշանաւոր եղաւ իր բժշկական արուեստով, ոչ նուազ նշանաւորագոյն հանդիսացաւ մարդն իսկապէս սիրելու զրական գործունէութեանը մէջ:

Թէ ինչ տեսակ բարերարութիւններու հայր եղաւ բժիշկ Ռոստոմեանց սոյն ընկերութիւնն հաստատելով, թէ՛ այդ ընկերութիւնն 50 երկար տարիներ անընդհատ ապրելով ինչ հզօր դերեր խաղացած է մարդկութեան բարիք բաշխելու մեծ գործին մէջ, կը թողում որ ըն-

կերութեան յիսնամեայ տեղեկագիրը պատմէ այս բոլորը, անոր համարատուութիւնը ցոյց տայ իւր յիսուն տարիներու չքնաղ գործառնութիւնը, եզական արդիւնքը, միայն հայ ընկերութիւններու ամբողջ պատմութեան մէջ:

Բագուի Մարդասիրական Ընկերութեան հետ Ռոստոմեանց անունը սերտիւ կապուած, չի մոռցուեցաւ անոր մահէն յետոյ, ու յիշատակուեցաւ շարունակ՝ 1887 յունուար 21ին այդ ընկերութեան 23 տարուան զգուծեան մասին գումարուած ընդհանուր ժողովին մէջ, Գրիգոր Թովմասեան Այվազեան երկար ճառով մը ընկերութեան յառաջագիծ միջնակ պարզելով, հրապարակաւ կը գանգատէր՝ որ անոր հիմնադիր՝ Երջանկայիշատակ բժիշկ Դրախթ Ռոստոմեանցի արձանը չեն դնու կանգնել Բագուի Հայերը³. Նոյն գանգատը կ'ընէր նաեւ Մնիխտէ ստորագրութեամբ գրուած մը Անթոնովի մէջ⁴, եւ 1888ին Մակար Կաթուղիկոս Բագու գտնուելով երբ կ'այցելէ Մարդասիրական Ընկերութեան գրադարանը, կ'օրհնէ հիմնադրին յիշատակը եւ փափաք կը յայտնէ որ անոր մեծագիր պատկերը կախուի ընկերութեան սրահին մէջ⁵:

Բաւական տարիներ յետոյ է որ վերջապէս կը պատրաստուի բարեյիշատակ Ռոստոմեանցի մէկ գեղեցիկ կիսանդրին եւ անծահանդէս կը դրուի այն Մարդասիրական Ընկերութեան սրահի ճակատը, ուր կը մնայ այժմ:

Այդ ցաւիմ, որ շուրջմ աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ՝ գիտնալու, թէ բժիշկ վկայուելէ առաջ Ռոստոմեանց ինչպէս անցուցած էր իւր ժամանակը, նախնական ինչ տեսակ կրթութիւն ստացաւ, որոնք եղան իւր առաջին դաստիարակ ուսուցիչները, ինչ պատճառ միջոց գիշեր բժշկութեան ուսման, ո՞վ էր անոր հայրը, եւ ինչու համար իւր Ռոստոմեանց մականունը. անշուշտ այս բոլոր տեղեկութիւններն աւելի լաւ կերպով պիտի պատկերէին մեզ այսօր այս հին բժշկին վարքը, եւ աւելի փայլուն ցոլացնէին մեր աշխարհն անոր մեծութիւնը, որ իսկապէս եզական է ու օրինակելի է եւ անոր կու տայ մեր պատմութեան մէջ

¹ Փետր. 21 Օգոստոս 1863 եւ Արւելոյ Արարիկ Զփուխի, 7 Սեպտ. 1863:

² Անթոնով, Տփլիս, Զ. տարի, Թիւ 4, 8 փետրուար 1887 եւ Կիսառնիւսիւս, Սփ. Նաղարանցի, 1, ԷՊ, Թ. Հատոր, էջ 183:

³ Աւել, 15րդ տարի, Թիւ 76, 9 յունիս 1887:

⁴ Անթոնով, Տփլիս, 9րդ տարի, Թիւ 4, 8 փետրուար 1887, էջ 57-58:

⁵ Անթոնով, Զփուխ, 1, ԷՊ, Թիւ 42, 30 Հոկտ. 1888, էջ 42:

